

BİZDE DEVLET ARŞİVİ KONUSU, KISA TARİHÇESİ VE GÜNÜMÜZDEKİ GELİŞMELER

İsmet BİNARK

Osmanlı Devleti'nde, devlet işlerine ait sayısı milyonları aşan vesikaların, önceleri İstanbul'da At Meydanı'nda Saray-ı Atik denilen mahzende, Bâb-ı Âlî civarındaki Tomruk Dairesi'nde (1) ve çeşitli yerlerde muhafaza edilmiş olduğu bilinmektedir.

Ülkemizde modern anlamda ilk arşiv kurma teşebbüsü, 1845'de Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez teşkilâtına ait Divan-ı Hümayûn (2), Bâb-ı Âsâfî (3) ve Bâb-ı Defteri (4) kayıt ve vesikalarını bir araya toplattırarak, Hazine-i Evrak'ı (5) kurdurması ile başlamıştır.

Çeşitli vazifelerle müteaddit defalar Avrupa'da bulunmuş olan ve bu arada arşivlerin önem ve değerini bizzat görerek anlayan Mustafa Reşid Paşa, 1846'da ilk sadâretinin başlangıç yıllarında bu teşebbüste bulunmuştur.

1853 - 1925 yılları arasında yaşamış olan, devlet adamı; aynı zamanda kültür hayatımıza, özellikle tarih sahasında hizmet etmiş, eser vermiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun son Vak'anüvisi (6) Abdurrahman Şeref Bey (7), Tarih-i Osmanî Encümeni'nin yayın organı olan Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası

- (1) Eskiden Cezaevi karşılığında kullanılmış bir tâbirdir.
- (2) İmparatorluk döneminde, Vezir-i âzam'ın başkanlığı altında toplanarak, devlet işlerine bakan meclisin adıdır. Sadece Divan'da denilir. Bugünkü Bakanlar Kurulu karşılığındadır.
- (3) Sadrazam konağı, Paşakapısı Teşkilâtı yerine kullanılmış bir tâbirdir. Bugünkü Başbakanlık karşılığındadır.
- (4) Defterdarkâk Dairesi yerine kullanılmış bir tâbirdir. Defterdarkapısı da denilir. Bugünkü Maliye teşkilâtı karşılığındadır.
- (5) İmparatorluk döneminde, bizde, arşiv karşılığında kullanılmıştır.
- (6) Tarihî hâdiselerin tesbit ve kaydı için ihdas olunmuş devlet memurluğudur.
- (7) Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bk. : İsmet Binark : Arşivlerimizin değeri ve son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Bey'in "Evrak-ı atika ve vesâik-i tarihiyemiz" adlı yazısı, TKDB, XXIX. C., 1980, 1. Sayı, 27. s.

(TOEM)'nda yayınlamış olduğu "Evrâk-ı atfika ve vesâik-i tarihiyemiz" (8) başlıklı makalesinde, Mustafa Reşid Paşa'nın yukarıda sözü edilen teşebbüsünü şöyle anlatmaktadır :

"Sefaretle dört beş kere Avrupaya giderek orada 'arşiv'lere ne derecelerde ehemmiyet verildiğini gören Mustafa Reşid Paşa ilk sadâretinde 1262 senesi Bâb-ı âli arsası dahilinde kain Hazine-i Evrâkı bina ettirdi ve lâzımgelen memurîn ve ketebeyi tâyin eyledi ve o tarihten itibaren teraküm eden evrâk orada hıfz olundu. Lâkin mâsebekahû (9) atf-ı nazar olunmayarak evvelki evrâk hali üzere oldukları yerlerde bırakıldı. Âli Paşanın evâhir sadâretinde Mehterhâne (10) kurbundeki mahzende müterakim evrâkın Bâb-ı âliye aid olanları bittefrik Hazine-i Evrâka getirilmek takarrür etmekle Sultan Mahmut Hân-ı evvel hazretlerinin bidâyet-i saltanatlarında Sultan Mahmud Hân sani vefatına kadar olan yüz on seneye ait altmış iki bin üçyüz on iki varaka ve vesikâ 1288 tarihinde oradan Hazine-i Evrâka nakil olundu. Daha evvelki edvâra âid evrâk taharrî olunmadı."

Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesi üzerine, çeşitli mülga nezaretlerinin ve bazı devlet dairelerinin arşiv malzemesinin Hazine-i Evrâk'a devri sağlanarak, buradaki arşiv malzemesinin çoğalmasi ve merkezi bir şekilde toplanması temin edilmiştir.

Çeşitli Avrupa ülkelerinde, devlet arşivi hüviyetindeki arşivlerin kurulması teşebbüslerinin, XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın başları ile ortalarına raslamış olduğu gözönüne alınır, bizde de devlet arşivi kurma fikir ve teşebbüsünün biraz gecikme ile de olsa, buna yakın tarihlerde ortaya atılmış olduğu görülmektedir. Bu da, Türk arşivciliği adına kayda değer mühim bir husustur.

Avrupa ülkelerinin, XIV. yüzyılın ortalarından itibaren arşivlere sahip oldukları bilinmektedir. Avrupa ülkelerinde XVI. yüzyılın başlarından itibaren arşivlerin öneminin arttığı görülür. Bunun sebebi, feodal yönetim anlayışının, arşivleri bir hak doğuran veya bunu ispat eden bir kazâi senet (titre) olarak değerlendirmesi ve bunun yanı sıra, ülke idaresi için de tesirli bir vasita olarak görmesidir.

Avrupa ülkeleri içerisinde, arşiv çalışmalarına gereken önemi veren ve bu konuda en erken davranan milletlerden biri Fransızlar olmuştur. Avrupa'da arşivlerin modern anlamda kuruluşuna tarih olarak, 1789 Fransız İhtilâli'ni başlangıç tarihi olarak vermek mümkündür. I. Napoléon'un millî arşiv (Archives Nationales) fikrinin temeli, 1708 yılında l'Hotel de Soubise'in (önceleri

(8) TOEM, 1. Cüz, Nisan 1326, 9 - 19. ss.

(9) Geçen, geçmiş karşılığında.

(10) Mehterhane hakkında bilgi için bk. : İsmet Binark : **Yüzyıllar boyunca Mehter**. Türk Kültürü, Yıl VII, 1968, 73. Sayı, 98 - 107. ss.

l'Hotel de Rohan diye bilinen François Rohan Sarayı) restorasyonunun ve ek binalarının yapılması ve krallık müle arşivlerinin buraya nakledilmesiyle atılmıştır. Ancak Archives Nationales, 1897'den sonra düzenli bir idareye kavuşabilmiştir.

Yine Avrupa ülkelerinden İngiltere'de de millî arşiv fikri, ancak 1838 yılında çıkarılan bir kanunla (The Public Record Office Act), İngiliz Devlet Arşivinin (Public Record Office) kurulmasıyla gerçekleşebilmiştir.

Hazine-i Evrak'ın kuruluşundan maksat, işlemi tamamlanmış devlet evrakının merkezî bir şekilde topluca muhafaza edilmesini temindir. Mustafa Reşid Paşa, bu evrağın topluca muhafaza edileceği bir bina da yaptırmıştır. İtalyan mimar Fossatiye, Bâb-ı âli bahçesi içerisinde yaptırılmış olan bu bina, bugün Arşiv Genel Müdürlüğü'nün 1 numaralı arşiv deposu olarak kullanılmaktadır.

Hazine-i Evrak'ın kurulması ve buna ait bir bina inşa edilmesine dair gerekçeyi, Takvim-i Vekayi⁽¹¹⁾'den naklen öğreniyoruz. Takvim-i Vekayi'den tespit edilen bu gerekçeyi, biraz sadeleştirerek aşağıda naklediyoruz :

- (11) Türkiye'de yayınlanmış ilk Türkçe gazete olan Takvim-i Vekayi; Ruslarla giriştiği harpten mağlup çıkan ve Mısır'ı da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya kaptıran Padişah II. Mahmud'un, Türkiye'nin hakkı davalarını içeride ve dışarıda duyurabilmek için "Le Moniteur Ottoman" (Osmanlı Habercisi) adlı Fransızca gazeteden sonra, bir de Türkçe gazetenin yayınlanmasını kararlaştırması fikrinden doğmuştur. Bu maksatla, masrafı hükümet tarafından karşılanmak üzere, Takvim-i Vekayi adı altında bir haftalık Türkçe gazete çıkarılmasına karar verilmiş ve ilk sayısı 11 Kasım 1831 tarihinde yayınlanmıştır. İlk sayısı beş bin adet basılan gazete, çift sütun üzerine ve aynı punto ile dizilmiştir. Gazete, günümüzde yayınlanmakta olan gazetelerin yarısı eb'adında olup, ilk sayısı sekiz sayfa metin, ayrıca iki sayfa da önsöz olarak çıkmıştır. Gazetenin ilk yazı işleri müdürü, yazı işleri müdürlerinin ilk üstâdı olan Vak'antüvis Esat Efendi'dir. Takvim-i Vekayi'nin çıkmasında hizmetler büyüktür. 1840 yılına kadar tek Türkçe gazete olarak yayını sürdürülen Takvim-i Vekayi'de, resmî ve resmî olmayan haberlerden başka makaleler ve tercümeleler de yer almıştır. Gazete önceleri haftada bir, daha sonra gündelik olarak yayınlanmıştır. Gazete zaman zaman yayınına ara vermiş, ikinci defa 15 Mart 1891'de ve üçüncü defa da, 1 Eylül 1908'de İkinci Meşrutiyet'de çıkmıştır. Gazete, 1860 yılından itibaren resmî gazete hüviyetini almış, 24 Kasım 1922'de 4609'uncu sayısı ile yayınına sona ermiştir. Ancak, 7 Teşrinievvel 1336 (7 Ekim 1920) tarihinde yayınlanmasına başlanan 'Resmî Ceride', Takvim-i Vekayi'nin bir devamıdır. 2 Ocak 1921 tarihinde Resmî Ceride'nin adı, 'Resmî Gazete' olarak değişmiş olup, halen bu ad altında yayınına devam etmektedir. İlk Türkçe gazeteler konusunda bilgi için bk.: İsmet Binark : Basının içtimai önemi ve ilk Türkçe gazeteler. Önyasa, 5. C., 1969, 49. Sayı, 4-5. ss.

“Saltanat-ı seniyyenin işlerini ve mühim meselelerini havi bütün tahrîrât, kuyudât, senedât ve evrak şimdîye kadar Bâb-ı âli civarında vâki mahzene ve bazıları da Defterhâneye konulmuştur. Bu mahzenlerin rutubetli olmaları cihetiyle birçok evrak çürüyüp, birazı da mahalleri pek çar ve rabitasız olmasından dolayı birbirine karışıp yırtılmaktadır. Defterhânedeki bulunanlar da perişan olarak ve lüzumu halinde eski evrak arandığı zaman temini imkânsızlaşmış ve belki çoğu telef olmuştur. Halbuki söz konusu evrak, Devlet-i aliye'nin senetlerinden, itina gösterilmesi gerekli şeyler bulunduğundan, böyle dağınık ve perişan olması lâıyk ve caiz değildir. Bunların iyi bir şekilde muhafazası maksadıyla, münasib bir mahalle konulması lüzumlu görünerek, bunun için hususî bir bina inşası bir müddetten beri mütalâa olunmaktadır. Gerçi Defterhânedeki bazı odaların tamir ve genişletilmesiyle adı geçen evrakın konulması münasib gibi görünüyorsa da, Bâb-ı âli'ye uzaklığı sebebiyle, evrak sandıklarının her gün akşamları oraya gönderilip, sabahları yine Bâb-ı âli'ye getirilmesi ve gerektiği zaman evrak aranması için memurların gidip gelmeleri külfetli ve zor olacaktır. Ayrıca, bütün vesikalar bir yerde derli toplu ve muntazam olamayacağı cihetle, yine lâıykıyla maksat hasıl olamayacaktır. Bu çeşit güvenilir resmî senetler ve evraklar için her devlette, yerlerinin münasebetlerine göre, gayet mahfuz ve muntazam binalar inşasıyla muhafazasına azamî dikkat ve itina olunmaktadır. Padişahımız sayesinde, devrinde yapılan bunca faydalı ve asrî işler gibi, bu mevzuun da güzel eserler arasında bulunması için, arzu edilen tarzda, lüzumlu evrak muhafaza olunmak, nakil, hafz ve ihtiyaç görüldüğü zaman aranmasında kolaylık sağlamak üzere, Bâb-ı âli bahçesi içinde geniş ve muntazam kütüphane şeklinde bir müstakil dairenin kârgir olarak inşası münasib görünmektedir. Dârül-fünûn binaları mimarı Fossatî vasıtasıyla binanın resmi çizdirilmiş ve yeni icad tuğladan, yeni usul üzere inşa edildiği takdirde, rutubetten emniyetli olacağı dahi haber verilmiştir. Zikredilen resim mucibince, Bâb-ı âli derûnunda münasip bir mahalline Hazine-i Evrak namıyla inşası ve oda oda ayrılarak meselâ bir odası Dahiliye evrakına, diğerleri Divan ve Hariciye evrakına tahsisi ve her odanın içinde tertip edilmiş ve muntazam dolaplar yerleştirilip, Devlet-i aliyye'nin senedât ve mühim evrakının takım takım yerleştirilmesi gerekir. Dolaplar üzerine pusula ve numaralar konularak, icabettiği zaman lüzumu olan evrak numarasıyla çarçabuk bulunacağından, bu halde hiç bir evrakı zâyi olmayıp, vakit ve mevsime göre, pencereler açılıp havalandırılarak, muhafaza edilen evraktan hiç bir varakanın yıpranması ve çürümesi önlenmiş olması lâzumdur. Bu suretle evrakın cümlesi mahfuz olmak üzere, kâtiplerden münasip biri müs-

tahfız-ı evrak⁽¹²⁾ olarak tâyini ile, konunun neticeye bağlanması ve tanzimi için gereğidir. Binada kütüphane gibi ayrıca hususi bir yer inşasıyla, devletlerle yapılan muahedeler ve nameler ile, icabında müracaat edilmek üzere bazı tarih ve coğrafya kitapları ve lüzumlu haritalar konulması elzemdir. Bütün bu hususlar, Saltanat-ı seniyye için faydalı işlerden olup, gerekli olan masraflar sorulduğu zaman adı geçen binanın yedi yüz yirmi zira'⁽¹³⁾ olduğu, beher zira'in iki yüz yirmişer kuruştan tahminen üç yüz elli, dört yüz keseye bâliğ olacağı anlaşılmıştır. Bu meblâğ pek çok şey olmadığından, yüce Padışahımız sayesinde, böyle faydalı işler esirgenecek şey değildir. Merhum mimar marifeti ve Meclisin nezareti ile inşa olunması ve masraflarının dahi devlet binaları tertibinden olarak, Maliye hazinesinden verilmesi münasip mütalâa edilmiştir. Buna rağmen, İrade-i seniyye ne suretle olursa ona göre icabına bakılacağı...»⁽¹⁴⁾

Hazine-i Evrak'ın kurulması ve bu hizmetler için müstakil bir binanın inşa edilmesine dair gerekçe, Türk arşivciliğinde bir arşiv terminolojisinin ve hizmetliler kadrosunun da ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Zira bu gerekçe ile, arşiv yerine «Hazine-i evrak», «Mahzen-i evrak», «Defterhâne» ve arşivci yerine de «Muhafız-ı evrak» ve «Müstahfız-ı evrak» gibi terimlerin kullanılmış olduğunu ve arşiv personelinin tespit edildiğini görmekteyiz.

Hazine-i Evrak'ın kurulmasından sonra, başına, unvanı Meclis-i Valâ azâhına⁽¹⁵⁾ yükseltilmek suretiyle Sadâret Mektupçusu⁽¹⁶⁾ Muhsin Efendi getirilmiştir. Ayrıca, Hazine-i Evrak Nâzırlığı'na bağlı olmak ve arşiv çalışmalarının şeklini ve metodlarını tespit üzere bir Meclis-i Muvakkat'da kurulmuştur.

Başlangıçta verilen önemden dolayı, Hazine-i Evrak Nezareti'ne bağlı olarak kurulan arşiv, daha sonraları Hazine-i Evrak Müdürlüğü adı ile, Sadâret teşkilâtının şubeleri arasında yer almıştır.

- (12) Evrağı hifz eden, koruyan, saklayan; bugünkü karşılığı ile arşivci, arşivist anlamındadır. Batı dillerinde, arşiv terminolojisinde arşiv muhafızı ve koruyucusu demek olan «conservateur» ve «keeper» terimleri ile aynı anlamdadır.
- (13) Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan ve 60-80 cm. arasında değişen bir uzunluk ölçüsü.
- (14) Takvim-i Vekayi, 2 Zilhicce 1262, Defa 309.
- (15) Yenileştirme hareketlerinin gerektirdiği yeni nizâmnâmeleri hazırlamak, memurların muhakemeleriyle meşgul olmak ve lüzum görülen devlet işlerinde görüş belirtmek üzere, 1837 yılında kurulmuş olan 'Meclis-i Valâ-yi Ahkâm-ı Adliyye'-üyelîğidir. Zamanla bazı değişikliklere uğramış olan bu meclis, 1867'de Şura-yı Devlet (Danıştay)'ın kurulmasıyla kaldırılmıştır.
- (16) Sadâret (Sadrazamlık) Dairesi'nin yazı işlerinin başında bulunan görevlinin unvanıdır. 'Mektub-i Sadâret' ve 'Mektubi-i Sadâret-i uzma' şeklinde de kullanılmıştır.

Cumhuriyet Hükümeti zamanında, Sadâret evrakının muhafazası için, Başvekâlet Kalem-i Mahsus Müdürlüğü'ne bağlı Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği adı ile bir daire kurulmuştur. Söz konusu daire 1927 yılında, Hazine-i Evrak Müdür Muavinliği kadrosu ile Başvekâlet Müsteşarlığı'na bağlanmıştır.

Bu dairenin, 1929 yılında Başvekâlet Teşkilâtı içerisinde, Bağ Muâmelât Müdürlüğü'ne, Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümünde, 20 Mayıs 1933 tarih ve 2187 sayılı kanunla, Başvekâlet Teşkilâtında Evrak ve Hazine-i Evrak Müdürlüğü kadrosuna bağlandığını görüyoruz. Daha sonra, 19 Nisan 1937 tarih ve 3154 sayılı Kanunla, Başvekâlet Teşkilâtı içerisinde Müstasara bağlı, müstakil bir Arşiv Dairesi haline getirilmiştir. 29 Haziran 1943 tarih ve 4443 sayılı kanunla, Müsteşarlığa bağlı Başvekâlet Arşiv Umum Müdürlüğü statüsüne kavuşturulmuştur. Son olarak, 9 Mart 1954 tarih ve 6330 sayılı Başvekâlet Teşkilâtı Hakkında Kanun içerisinde yer almıştır. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nin resmî yazışmaları, merkez teşkilâtı dairelerinin arşiv malzemesi, bugün İstanbul'da bulunan Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü'nde muhafaza edilmekte ve tasnifi tamamlanmış olan arşiv malzemesi yerli ve yabancı araştırmacıların ve ilgililerin istifadesine sunulmaktadır.

Görüldüğü gibi, Cumhuriyet'in ilânını müteakip, Sadâret'ten devralınan devlet arşivi konusu, bir merkezî hükümet hizmeti olarak bugüne kadar Başbakanlık tarafından yürütülmüştür. Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü'nde toplanan arşiv malzemesi, esasen, Bâb-ı âli diye adlandırılan merkezî hükümet teşkilâtına ait olup, Sadâret'in, bugünkü karşılığı ile Başbakanlığın arşividir. Sadece Dışişleri, Millî Savunma, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıkları, Osmanlı döneminden intikal eden arşiv malzemelerini bugün kendi arşivlerinde muhafaza etmektedirler. Bunların dışında; Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (Kuyûd-ı Kadîme)'nde, tapu tahrir defterleri, cebeci defterleri, emlak yoklama defterleri, Hazine-i Hassa kayıtları, tasdikli irade suretleri ve fermanlar; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde, H. 410-699 M. 1019-1299'dan başlayan ve günümüze kadar gelen vakfiyeler; Şer'iyye Sicilleri Arşivi'nde, İstanbul Şer'iyye Sicilleri (17); Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde, hükümet teşkilâtından ayrı olarak, yüzyıllar boyunca biriken fermanlar, telhisler, padişah ve şehzâdelerin el yazıları, valide sultanların emirleri, Anadolu Beylerinden, Kırım Hanlarından gelmiş yarlıklar, nâmeler, padişahlara sunulmuş kasideler, fetihnâmeler, zafernâmeler, ülüfe, varidat ve masraf hesapları, vakfiyeler ve beratlar bulunmaktadır.

1959 - 1969 dönemi çalışmaları ve Beş Yıllık Plân çerçevesi içerisinde, Osmanlı dönemi arşiv malzemesine ilâveten, Millî Mücadele, T.B.M.M. Hükû-

(17) İstanbul'a ait olanlar dışındaki Şer'iyye Sicilleri, Maarif Vekillliği'nin 3 Kasım 1941 tarih ve 4018/2182 sayılı emri ile başta Ankara Etnoğrafya Müzesi olmak üzere, Anadolu'nun çeşitli müzelerine dağıtılmıştır. Bu konuda bilgi için bk. : Mücteba İğürel : Şer'iyye sicillerinin toplu kataloğuna doğru. İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 28/29 (1974-1975), 123-166. ss.; Osman Ersoy : Şer'iyye sicillerinin toplu kataloğuna doğru. A. Ü. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, XXI, 3/4 (Temmuz - Aralık 1963), 33-65. ss.

metleri ve Cumhuriyet dönemi idaremizin biriken arşiv malzemesinin acilen derlenip korunması mecburiyeti ve sorumluluğu ortaya çıkmıştır.

Millî Mücadele, onu takip eden dönem ve Cumhuriyet'in ilânından sonra bugüne kadar teşekkül eden, bu devrin tarihini, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunu, ilerleyiş yolunda geçirdiği çeşitli safhaları ve elde edilen neticeleri gösteren tarihi, idarî, siyasi, hukukî, iktisadî, ilmi, teknik, kültür ve çeşitli konulardaki malzeme topluluğundan meydana gelen Cumhuriyet dönemi arşiv malzemesinin büyük bir kısmı, halen ait oldukları dairelerde, arşivcilik ilminin⁽¹⁸⁾ gerektirdiği metod ve tekniklerden ve yeterli koruma şartlarından uzak bir şekilde muhafazaya çalışılmaktadır.

Ayrıca, bu döneme ait arşiv malzemesinin büyük bir bölümü, bugüne kadar arşivciliğin gerektirdiği bir şekilde tasnif edilip değerlendirilmemiştir.

Bu döneme ait arşiv malzemesiyle, zamanla arşiv malzemesi haline gelecek arşivlik malzemenin, Devlet Arşiv Teşkilâtı bünyesinde kontrol altına alınması, bu malzemenin arşivcilik metod ve tekniklerine uygun olarak korunması, düzenlenmesi, tasnif edilip ilgililerin istifadesine sunuması ile ilgili arşiv hizmetlerinin merkezi bir şekilde yürütülmesine başlangıç teşkil etmek üzere, 1976 yılı sonlarında Başbakanlık'da Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı kurulmuştur. Dairenin kuruluş ve arşiv çalışmaları ile ilgili hazırlıkları tarafımızdan yapılmış ve Devlet Arşiv Teşkilâtı kuruluncaya kadar, Başbakanlık'da bu döneme ait olup, çeşitli dairelerde bugüne kadar birikmiş arşiv malzemesinin tespiti ve tasnifi çalışmalarına sür'atle geçilmiş ve bugüne kadar, bu konuda bir hayli mesafe alınmıştır.

Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı'nın kurulmasıyla, bu dönemde teşekkül eden devlet evrakının gelecekte ne olacağı, nasıl muhafaza edileceği ve değerlendirileceği, bir kelime ile kaderinin ne olacağı konusu üzerinde duyulan endişeler de giderilmiştir.

Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı'nın kurulmasıyla, bu dönemde teşekkül eden devlet evrakının gelecekte ne olacağı, nasıl muhafaza edileceği ve değerlendirileceği, bir kelime ile kaderinin ne olacağı konusu üzerinde duyulan endişeler de giderilmiştir.

Tarihimizin, millî kültürümüzün ve millet hayatımızın her çeşit maddî ve manevî haklarının yazılı senetleri, yurdumuzun tapusu, millî varlığımızın geçmişten geleceğe geçiş vasıtası olan arşivlerimizi gereğince muhafaza edebil-

(18). Arşiv teorisini, tatbikatını ve tekniklerini konu edinen ilim dalıdır. İng.'de archive science, Fr.'da archivistique ve Alm.'da Archivwissenschaft, Archivlehre, Archivkunde şeklinde ifade edilir. Arşivcilik konusunda geniş bilgi için bk.: İsmet Binark : Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri. Ankara, 1980, XXIV+245 s. Yayımlayan : T. C. Başbakanlık "Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı Yayın No : 3"

mek, değerlendirmek, Devletin, ilmin, gerçek ve tüzelkişilerin istifadesine sunabilmek için yapılması gerekli, vazgeçilmez hizmetler vardır.

İşte bu düşünceden hareketle; İmparatorluk dönemine ait olup, bir kısmı Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü'nde, bir kısmı da çeşitli daire ve kuruluşlarda bulunan; ayrıca, İmparatorluktan sonraki devreye, yani T.B.M.M. Hükümeti ve Cumhuriyet dönemine ait olup, bulunduğu daire ve kuruluşlar elinde duran ve çeşitli daire ve kuruluşlarda yeniden teşekkül etmekte olan, arşiv malzemesinin tek bir idarenin yetki ve sorumluluğuna verilmesi suretiyle, hem kurtarılıp korunması, hem de Devletin, ilmin, gerçek ve tüzelkişilerin hizmetinde sistematik şekilde ve ilmi metodlar içerisinde değerlendirilmesi suretiyle, çok büyük önem arzeden bu konunun kesin olarak hallini ve ileriye ait güçlüklerin de şimdiden ortadan kaldırılmasını sağlamak için, bütün bu hizmetleri yürüten ve arşiv kanununun her türlü uygulamasıyla uğraşacak bir "Devlet Arşiv Teşkilâtı" kurulması düşünülmüştür. Bu konu ile ilgili çalışmalar halen sürdürülmektedir.

Bizde Devlet Arşivi'nin kurulması, ilgili tesislerin inşası fikri 1935 yılında, o tarihlerdeki Cumhuriyet Hükümeti'nce de ele alınmış, Ankara'da modern anlamda bir arşiv binası yaptırılması ve Avrupa'ya arşiv uzmanı yetiştirilmek üzere öğrenci gönderilmesi konusunda bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi (12/L/1935 tarih ve 2/1849 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı) hazırlanmıştır.

Söz konusu Kararnamede :

"Maarif Vekilliginden yazılan 16/12/1934 tarih ve 92016 sayılı tezkerede; Türkiye Cumhuriyeti içinde 2.000.000 kilogramdan fazla tarihi evrak bulunduğu, şimdiki teşkilâtın bu yüce işi başarmağa yetişmediği için bunların gün geçtikçe yanma, çürümeye, çalınma ve dağılma suretiyle tükenmekte olduğu bildirilmiş ve Bagvekkâlete veya Maarif Vekilligine bağı olmak ve içinde mütehasıs bir bilim kaynağı, basma evi, ciltcilik evi, fotoğraf atelyesi, hususi müze kısmı, çalışma salonu ve müracaat yeri bulunmak üzere tarihi evrakı düzeltme işleriyle uğraşacak bir arşiv idaresi teşkili gerekli görüldüğü ve bunun için hukuk fakültesi veyahut üniversite tarih bölümünü bitiren gençlerden birkaçının iki sene müddetle Peşte, Viyana, Deresden ve Gand'daki arşivlerde çalışmalarını ve arşivlerin üniversite şehirlerinde bulunduğuna göre İstanbul'da böyle bir bina aranması veya Ankara'da yapılması muvafık olacağı ve bina bulunduğundan sonra içerisinde asrı arşive elverişli bir hale konulması için hiç olmazsa 100.000 liraya ihtiyaç bulunduğundan için tetkiki ile bir karara bağlanması (istenilmiş) ve Maliye Vekilliginden yazılan 1/1/1935 tarih ve 1091/35 sayılı mütalâanamede, böyle bir arşiv idaresinin teşkili ve tarihi kıymeti haz bilumum evrak ve vesâkin burada tasnifi Hazinecede muvafık görüldüğü..." ifade olunmuştur.

Ancak bu çok önemli proje, daha sonraki yıllarda uygulama sahasına konabilmiştir.

Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü'nün, Başbakanlık Makamına gönderdiği 12/11/1959 tarih ve 8-28-776 sayılı yazısı ile, arşiv hizmetlerinin daha verimli

ve günün arşivcilik tekniklerine uygun biçimde yürütülmesi ihtiyacının had safhada olduğundan bahisle, gerekli teknik tesisleri ihtiva edecek modern bir Devlet Arşiv Binası yapılması teklif edilmiştir. Bunun üzerine, Başbakanlıkça, konu hakkında araştırma yapmak üzere, ilgili Bakanlıklar ve Türk Tarih Kurumu temsilcilerinden müteşekkil bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun hazırladığı 5/5/1960 tarihli raporda, arşiv konusunun; mevzuat, personel, bina ve ilgili tesislerin, Osmanlı devri ve Cumhuriyet dönemi arşiv ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde, bir arada ele alınarak halledileceği hususu belirtilmiştir.

Bir süre sonra, devlet arşivlerinin reorganizasyonu ve arşivci yetiştirilmesi konusunu yeniden incelemeye memur edilen ve dört üyesi Unesco'dan davet edilen uzmanlar heyeti, düzenledikleri Aralık 1968 tarihli raporla, aynı hususları teyid etmişlerdir. Bu suretle, konunun artık bir Devlet Arşivi mevzuatının çıkarılması ve Devlet Arşivi'nin tesisi suretiyle halledilmesinin mümkün olabileceği anlaşılmıştır.

Bu arada, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nin 21/12/1961 tarih ve 4-430 sayılı yazısı ile, Cumhurbaşkanı'nın, bir Devlet Arşivi'nin teşkili, arşivlerimizin düzenlenmesi ve yürütülen tasnif çalışmalarının hızlandırılması için gerekli tedbirlerin alınmasına dair arzuları Başbakanlığa intikal ettirilmiştir.

Bina ve ilgili tesisleri içine alacak olan Devlet Arşiv Sitesi inşaatı için, ön çalışma ve araştırmalara ancak 1969 yılında başlanabildiği görülmüştür. Gerekli hazırlıkların tamamlanmasından sonra, Bayındırlık Bakanlığı ile bir ihtiyaç programı hazırlanmış ve bunu müteakip, Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Reisliği tarafından "Mimarlık ve Mühendislik Proje Yarışmasına ait Yönetmelik" esasları içinde 1971 yılında serbest, millî ve tek kademe olarak mimarî proje yarışmasına çıkarılmıştır.

Üçüncü Beş Yıllık Plân'da yer alan Devlet Arşiv Sitesi inşaatına, 1974 yılında başlanabildiği görülmüştür. Ankara'da, Yenimahalle ile Karşıyaka semtleri arasında, İstanbul - Ankara karayoluna yakın, yaklaşık 108 bin m² lik bir yapı arsası ve 38.210 m² lik yapı toplam alanı üzerinde inşa edilmekte olan Devlet Arşiv Sitesi (19) inşaatının büyük bir kısmı tamamlanmış olup, 1982 yılı sonlarında hizmete girmesi plânlanmaktadır.

Bir devletin geçmişi, bugünü ve geleceği gözönüne alırsa, istikbalde ancak arşivi ile vardır... demek hiç de yanlış olmaz. Zira devletin her türlü fonksiyonu, bir arşiv konusudur.

Arşivler, milletlerin hafızası olan tarihlerinin temel dayanağıdır. Millet hayatı ile ilgili idarî, siyasi, hukukî, askerî, iktisadî, dinî, ilmi, teknik ve kültür konularındaki araştırmalar, devletlerin milletlerarası münasebetlerinde haklarının tesbiti için gerekli vesikalar, devrinin ahlâk örf ve âdetlerini ve çeşitli özelliklerini gösteren her türlü yazılı belgeler, ancak arşivlerinden temin edilebilir.

(19) Devlet Arşiv Sitesi hakkında geniş bilgi için, Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı'nın şu yayınına bk. : Devlet Arşiv Sitesi, Yayınlayan : T.C. Başbakanlık, Ankara, 1977. 11 s., 19 plang.

Arşivler başlıca iki büyük özelliğe ve kullanılış biçimine sahiptirler. Bunlardan birincisi, arşivlerin, kuruluşların ve fertlerin faaliyetlerinin ve kanuni haklarının belgeleri ve gerektiğinde koruyucusu olmaları; ikincisi ise, yukarıda ifade edilmiş olduğu gibi, geçmişin sosyal, ekonomik, politik, idari, kültür hayatı ve teknolojik ilerlemesi ile ilgili bilgi kaynakları olma özelliğini taşımalarıdır.

Bilindiği üzere, ülkemiz arşiv malzemesi bakımından büyük zenginliğe sahiptir. Osmanlı Devleti'nden devralınan büyük mirasla, bugün dünyanın muhteva bakımından en zengin arşiv potansiyeline sahip ülkelerinden birisi durumundayız.

Arşivlerimizdeki Osmanlı dönemine ait arşiv malzemesi, ülkemizin olduğu kadar, Orta, Yakın-Doğu ve Balkan ülkelerinin siyasi, iktisadi ve kültür meseleleri için de büyük önem taşımaktadır.

Arşivlerimizdeki malzemenin, sosyal müesseselerin, idari ve mali teşkilatların tarihçeleri üzerinde yapılacak çalışma ve araştırmalar yönünden değeri çok büyüktür. Arşivlerimizde, sosyoloji, müesseseler tarihi, iktisat, siyasi tarih ve çeşitli konularda çok kıymetli belgeler bulunmaktadır.

Milletlerarası ilmi literatürde 1935'lerde ortaya çıkan ve yeni bir araştırma sahası olarak kabul edilen "Acculturation" (20), yani bir kültürün başka bir kültürden aldığı tesirler, başka bir ifade ile karşılıklı kültür değişimleri konusunda, arşivlerimiz iki ayrı kültür ve medeniyet dünyasının, Osmanlı İmparatorluğu ve onun temsil ettiği kültüre bağlı medeniyet ile, batı ülkelerinin derin görüş, zihniyet, düşünce ve davranış farklarının mevcut olmadığı ve birbirinden az farklı kültürlerinin ortaya çıkardığı, batı kültür ve medeniyetinin çok yönlü ve zengin kaynak belgelerine sahiptir.

"Acculturation" araştırmalarının daha eski ve daha belirli bir sahadaki benzeri olan "Şarkiyat" (Orientalistic) araştırmaları için de, arşivlerimizin değeri ve zenginliği konusunda yukarıda ifade edilmiş olan görüşler tekrarlanabilir.

Osmanlı dönemi arşiv malzemesine ilâveten, Millî Mücadele, onu takip eden dönem ve Cumhuriyet'in ilânından bugüne kadar teşekkül eden, bu devrin bütün tarihini, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunu, ilerleyiş yolunda geçirdiği çeşitli safhaları ve elde edilen neticeleri gösteren, çeşitli konulardaki malzeme topluluğundan meydana gelen Cumhuriyet dönemi arşiv malzemesiyle, zamanla arşiv malzemesi haline gelecek arşivlik malzemenin değeri üzerinde de önemle durulması gerekir.

Bu sebeple, Devlet Arşivi'mizin kurulması yolunda sürdürülen gayretler, uzun hazırlık çalışmalarından sonra, Üçüncü Beş Yıllık Plân'da yer alan Devlet Arşiv Sitesi inşaatına geçilmesi ve Başbakanlık'da kurulan Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı marifetiyle bu döneme ait arşiv çalışmalarının başlatılması, Türk devlet ve millet, kültür ve ilim hayatı ve Türk arşivciliği adına son derece memnuniyet vericidir.

(20) Bu terim bir anlamı ile, kültür değişmesinin hususî bir şeklini, diğer bir anlamı ile de kültür temasının muayyen bir sınırlanmışlığını ve bazen de bir kültüre intibakî ifade etmektedir.